

МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНІХ ЗАСОБІВ НА БАЗІ ЧИСЛІВНИКА В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ В. СТУСА

Стаття присвячена з'ясуванню специфіки моделювання художніх засобів на базі числівників у поетичному мовленні В. Стуса. Спростовується поширена думка про те, що числівник не має потужної потенції для активної реалізації функцій художніх засобів.

Ключові слова: числівник, поетичний текст, художні засоби.

Павлова І.А. Моделирование художественных средств на основе имени числительного в поэтических текстах В. Стуса. *Статья посвящена описанию специфики моделирования образных художественных средств на основе имени числительного в поэтической речи В. Стуса. Опровергается мысль о том, что имя числительное не имеет значительного потенциала к активной реализации функций художественных средств.*

Ключевые слова: имя числительное, поэтический текст, художественные средства.

Pavlova I.A. Modelling of belles-lettres means on the basis of the numeral in poetic texts by V. Stus. *The article deals with the description of the specifics of modeling of figurative belles-lettres means on the basis of the numeral in the poetic speech by V. Stus. The idea of the least potential of the numeral in the active realization of belles-lettres means functions is disproved.*

Keywords: numeral, poetic text, belles-lettres means.

У сучасному українському мовознавстві простежуємо посилену увагу науковців до функціонування мовних одиниць у художньому тексті з огляду на своєрідну репрезентацію мови у свідомості видатних письменників, до яких належить і провідний поет-шістдесятник В. Стус. Дослідники з'ясовують стилістичні функції, експресивну своєрідність частин мови, що зумовлена особливостями їхньої семантики, морфологічною характеристикою та закономірностями образного використання. Важливим є вивчення частиномовної спеціалізації прагматичних засобів, із-поміж яких числівник — одна з найчастотніших і смисломістких частин мови, носій домінантної ознаки кількості. Попри це художні функції числівника не знайшли достатнього висвітлення в лінгвістичних студіях.

Побутує поширена в лінгвістиці думка про те, що числівник не має потужної потенції для активної реалізації функцій художніх засобів [1]. Хоча семантика числівника обмежена, лексичне значення абстраговане, але звернення до поетичної мови, як однієї з чутливих сфер, що відбиває найтонші зміни в значенні слова, дає можливість з'ясувати додаткові конотації й переносні значення та поширеність певних числівників, виявити певну інформацію щодо характерних рис ідіостилу окремого поета.

В. Стус є однією із яскравих постатей української літератури, яка репрезентує шістдесятництво. Про особливості його поетичного мовлення багато написано, зокрема в останні роки про стиль, поетику мови В. Стуса розмірковували Т. Бещенко, В. Базилевський, А. Бондаренко, Г. Віват, М. Наєнко, М. Павлишин, Є. Сверстюк.

Мета цієї наукової розвідки — показати специфіку моделювання художніх засобів на базі числівників у поетичному мовленні В. Стуса. Цей аспект дослідження мови В. Стуса не був предметом спеціального вивчення.

Стильовою ознакою творчості поетів-шістдесятників є широке залучення до творення стилістичних фігур синонімічних й антонімічних конструкцій, які застосовуються як для передачі найточніших змістових нюансів, так і для урізноманітнення художнього тексту. Хоча числівники традиційно відносять до слів, що не здатні виражати синонімічні й антонімічні зв'язки, у художньому тексті це можливо. Числівник та його форми можуть репрезентувати певну градацію ознаки щодо проміжків часу, його тривалості, наприклад: *...охриплю зазуюмо кує / задовгий вік — не день, не два, не три дні, / а до вдовolenня, а досхочу...* («Лісова ідилія») (3: 24), причому закінчується цей градуальний ряд не числівниковими словосполученнями, а прислівником, що виражає психологічний стан людини.

Характерним для поетки В. Стуса є зіставлення або протиставлення на основі репрезентації *часу* з використанням числівників: *...Сто ночей / поперед і сто ночей позаду...* («Мені здається, що живу не я...») (5: 53) та ін.

Стилістичний прийом *порівняння* у творах В. Стуса також часто містить числівниковий компонент. Об'єктом такого порівняння є *очі людини*, яких за нормою *два* — *...загукали ми в одне горло, зазираючи в очі, схожі / на дві крапельки ртуті* («Ось вам сонце») (5: 42); *І в кожній шибі — ніби дві хмарини, / журливі очі вставлено. Це ти, / О пресвята моя зигзице — мати!* («Весь обшир мій — чотири на чотири...») (5: 121).

Яскраві порівняння на числівниковій базі проєктуються на *внутрішній, психологічний* стан людини, порівн.: *Минуле — наче зірка в сто голок, / Котра пече мене в безсонні ночі...* («Дивлюсь на тебе — і не пізнаю») (5: 125); *Ти лялечка. Ти з льолі льолі / викружуєш, як я, зі ста / звільнившись шкур...* («І все то за: дарунок сили...») (5: 99).

Частотною в ідіостилі В. Стуса є й *синекдоха*, до складу якої входить числівник. Найпоширенішими моделями творення синекдох є такі: *людина — ознака частини її тіла, омовлена кількісно, чи частина її тіла, їх функції в кількісному вираженні*: *...Біля моїх дверей / зупинилися дві ноги, дві руки й тулуб / (голови не було)...* («Я знав майже напевно...») (5: 82); *Зажурених двоє віч, / криві терези ремен, / гербарій сухих долонь / з ночі* («Зажурених двоє віч ...») (4: 77); *Крізь шиби, тьмаві і заплакані, / два голоси, неначе лози...* («Крізь шиби, тьмаві і заплакані...») (5: 107); *А чуєш, бідо, — / три серця, розпухлі наповна...* («Відчув себе, й досить») (5: 39); *хата — її частини, схарактеризовні за кількістю: І дальше смерти — рідна батьківщина! / Колодязь, тин і два вікна сумні...* («Весь обшир мій — чотири на чотири...») (5: 121).

За допомогою числівника В. Стус моделює її перифрази, часто подаючи їх поруч з омовлюваною назвою: поширений у В. Стуса «квадрат» — *чотири на чотири* («Навічним радості облогом, / обніжском щастя, там, де ймуть / малої віри на безвір'ї, / малої ласки серед зла, / квадрат — чотири на чотири...») («Костомаров у Саратові, VI») (3: 77); *Весь обшир мій — чотири на чотири. / Куди не глянь — то мур, куток і ріг* («Весь обшир мій — чотири на чотири») (5: 121)).

Метонімію, що її моделює В. Стус на числівниковій базі, також можна репрезентувати у вигляді відповідних схем творення: *людина — її здатність відбивати свої обриси на поверхні землі: У цьому полі, синьому, як льон, / де тільки ти — і ні душі навколо, / уздрів і скляк — блукало серед поля / сто тіней...*

(«У цьому полі, синьому, як льон...») (5: 54); **звук** – особливості його вираження за кількісною характеристикою: *У відповідь чотири реви...* («Я знав майже непевно...») (5: 82)].

Широко представлена у творах В. Стуса *метафора*. Числівник допомагає метафоризувати **час**, що виражений кількісно: *З досадою / кривиться кінооператор: / ніяк не ввіймає ув об'єktiv / півтори хвилини / їхньої нетренованої радості* («Який це час?») (5: 28–29); зокрема й **вік людини**: *Ще одна, мов переплеск, весна, / ще за одним вєслom – і вгрузне в берег / наш чорний пліт* («Раніш ти лаялась, а нині докоряєш») (3: 39); **часопростір і простір**: *Стоїть твій муж – опроти ста століть...* («А ти – відтята, стята, нежива...») (5: 106); *Хай у тебе є дві межі, / та середина – справжня...* («За читанням Ясунарі Кавабати») (5: 84); **спосіб існування об'єкта, його рух**: *...камінний мур, де квітка процивітає / в три скрики барв, в три скрики божевіть* («Яка нестерпна рідна чужина.....») (5: 133); **наслідок мисленнєвої діяльності людини з указівкою на велику кількість одиниць її реалізації**: *Сестра і мати – заклопотані / Таємну порають вечерю, / а сто думок моїх розсотаних / не в силі втрапити у двері...* («Крізь шиби, тьмаві і заплакані...») (5: 107–108).

У мовознавстві усталеною вважається думка, що серед типів метафори за смисловою структурою саме *метафора-загадка* найпоширеніше відображає семантичну двоплановість образно вжитого слова. Вона поєднує одночасно пряме й переносне значення і, відповідно, викликає асоціативні ряди, пов'язані з ними обома. Суб'єкт і об'єкт зіставлення умовно ототожнюються: вони названі одним словом, тобто метафори-загадки є одночленними. При цьому на рівні словосполучення, як правило, спостерігається конкретизація метафоричного значення загадки на основі її поширення числівником. Наведемо приклади: *«і напівповні, й на три чверті» – груди*. Ключовим у цій метафорі-загадці є слово-натяк *напівповні*, що й допомагає відтворити стаłe сполучення «повні груди», тут субстантивований прикметник указує на «відгадку» (*Але зрадієш тепер ти / (І на півповні, й на три чверті), / Як місячний засіяєсь лан...* («Ми вже твої коханці, смерте...») (5: 134)).

На відміну від метафори-загадки, *метафора-порівняння* характеризується двочленністю конструкції, тобто безпосередньою наявністю в метафорі і суб'єкта, й об'єкта. Такі словесні конструкції не можуть бути зведені до одного слова як компоненти, взаємозумовлені в смисловому відношенні принципом безпосереднього зіставлення двох реалій. Синтаксична розчленованість суб'єкта й об'єкта зіставлення наближає описуваний тип метафор до власне порівнянь, що підтверджується можливістю трансформації метафоричних сполучень слів у порівняльні конструкції: *Сто днів душоубцяли висять...* («Сто плах перейди, серцеокий...») (5: 104), тобто *сто днів, мов душоубці, висять; Цей берег зустрічей, і не збагнеш: / чи то твоє життя обабереге, / чи – очі в очі – двох смертей шеренги / зближаються, спустившись з давніх меж* («Цей берег зустрічей...») (4: 84), тобто *життя, мов обабереге, очі в очі, мов двох смертей шеренги; Мені була ти голубинею, / Що розкрилила два крила* («Душа ласкава, наче озеро») (5: 33), тобто *ти мов голубиня з двома крилами; І в кожній шибі – ніби дві жарини, / журливі очі вставлено. Це ти, / о прєсвята моя зигзи цємати!* («Весь обшир мій – чотири на чотири...»)

(5: 121). В останньому прикладі порівняння входить в структуру ускладненої ним метафори.

Накладання кількох образних засобів простежуємо й у такому яскравому прикладі: *Частина / Безсонно кліпала одним червоним оком / Електролямки. Сновигав днювальний, / ламаючи свій сон під чобітьми* («Холоднозорий присмерк приуральський...») (3: 20)). Тут, як і в багатьох попередніх прикладах, має місце поширена в дискурсі шістдесятників персоніфікована метафора, про що пише і Н. Слобода, наголошуючи, що «саме персоніфіковані метафори є найвиразнішими і найпоширенішими у творчості шістдесятників» (2: 192).

Здатність до моделювання *гіпербол* є найбільш характерною для числівника та його форм. При утворенні гіпербол особливо часто використовують числівник *сто*, що простежується й у В. Стуса: *...В сто очей / за мною стежиш...* («Пройди кризь сто дверей, устяж прочинених...») (5: 70); *Сто дзеркал спрямовано на мене, / в самоту мою і німоту* («Сто дзеркал спрямовано на мене...») (5: 68); *Сто твоїх конань, твоїх народжень / Страх як тяжко високим очам* («Сто дзеркал спрямовано на мене...») (5: 67).

Гіпербола проектується на **природні явища**: *...сто сонць роїлось, / як джмелів лапатих...* («Потоки») (3: 67); **простір**: *Благослови мене, блаженна мить – / раптове самоспалення і вічне / навернення до тіла. Проминання / і входження зненацька – в сто світів, / де кожен надмолодь* («В мене уяв народжується Бог...») (5: 140); **час**: *Сто років мучених надій, / і сподівань, і вір, і крові / синів, що за любов тавровані...* («Сто років як сконала Січ») (5: 23); **спосіб, інтенсивність дії**: *Сухий, як хрускіт, крок / розсипав коридорний, обачний і проворний – / штигає в сто голок* («О, власну стріти смерть...») (5: 100); *Як час ступає спроквола! / В сто летів розметався птах...* («Ущухло серця джерело») (5: 71). Гіпербола може поєднуватися з іншими тропами, наприклад метафорою: *І сто кістявих рук / нещастя заломило...* («О, власну стріти смерть...») (5: 100).

Аналіз образних засобів, що їх створює В. Стус, підтверджує, що контекст становить необхідну умову гнучкого поєднання числівників або числівникових форм з іншими частинами мови для створення незвичних семантичних сполук, що формують художню образність тексту. Окрім того, саме числівники часто є найбільш промовистими щодо відображення реальної для поета дійсності: образ-концепт конкретного періоду часу чи подій, пов'язаних із ним, назва реалій, що кількісно означені. Вивчення ролі числівника як образотворчого засобу, його місця у творчій лабораторії поета, його зв'язку з психологічними підсновами поетичної майстерності видається перспективним аспектом лінгвістичного дослідження поетичного тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П. Числівник української мови / Г.П. Арполенко, К.Г. Городенська, Г.Х. Щербатюк. – К. : Наукова думка, 1980.
2. Слобода Н. Синтаксична і смислова структура атрибутивних метафоричних словосполучень у поезії шістдесятників / Н. Слобода // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / уклад. А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Вип. 18. – Донецьк : ДонНУ. – С. 190–194.
3. Стус В. Зимові дерева : Перша зб. поезій / Василь Стус. – Лондон : Література і мистецтво, 1970.
4. Стус В. Свіча в свічаді : Поезії / Василь Стус ; [упоряд. М. Царинник і В. Бургарт; передм. М. Царинник. – Б. м. : Сучасність, 1977.
5. Стус В. Під тягарем хреста / Василь Стус ; [упоряд. О.Ю. Орач]. – Львів : Світ, 1991.